

רון סלע

פעילות הוועדה לעליית הנוער הדתי בשנים 1938- 1948

רקע היסטורי

בשנות השלושים נוצר משבר כלכלי עולמי ולאחריו התגברה האנטישמיות בגרמניה. בשנת 1932 יזמה רחה פראייר פתרון למצוקת בני הנוער היהודים שהגיעו אליה כדי לקבל סיוע לאחר שפוטרם מעבודתם ולא מצאו תעסוקה.¹ פראייר דאגה להעלאת 12 נערים לחוות הנוער בבן שמן ולקליטתם במפעל הציוני.² לאחר מכן היא ארגנה בברלין קבוצה נוספת של 25 נערים ונערות. היא סברה כי על הנערים להגיע לארץ ישראל ולהצטרף להתיישבות העובדת כדי להתמודד עם אתגרי החיים בארץ ולסייע בבניינה. הרעיון היה להעביר בני נוער בני 15-17 מגרמניה לארץ ישראל ולחנך אותם ליהדות ולציונות. הם המתינו לאישורי עלייה עד שהגיעו לגיל 18.³ ההמתנה לא התאימה לחלק מבני הנוער ומשפחותיהם כי הם הרגישו שיש להחיש את העלייה כל עוד אפשר לעלות.⁴ בתחילה שום מוסד ציוני לא הסכים לקבל עליו את האחריות להעלאת בני נוער צעירים.⁵ הקיבוצים, עין חרוד הוותיק וקבוצת רודגס הצעירה, היו הראשונים שהביעו נכונות לאפשר לחברות הנוער המאורגנות להשתלב בקיבוצים.⁶ בשנת 1933 צבר המיזם תאוצה גם בזכות הסיוע של חיים ארלוזורוב, ראש המחלקה

-
- 1 פראייר הייתה פעילה בתנועה הציונית בגרמניה. היא הקשיבה לקולות המצוקה של הנוער הנתון למכבש הלחצים בגרמניה הנאצית ולא יכלה לעמוד בפניהם. היא הבטיחה סיוע לבני הנוער שבאה עימם במגע (לא תמיד עם כיסוי) ורצתה להרחיב את מעגל הסיוע לבני נוער במדינות אחרות כגון פולין.
 - 2 את הכפר ייסד בשנת 1927 המחנך הדגול ד"ר שלמה זיגפריד להמן מברלין. בשנת 1933 תכנן המוסד 'אהבה' שנוסד בברלין במלחמת העולם הראשונה, להעביר את תלמידיו לבן שמן.
 - 3 פריאר 1961.
 - 4 גוטמן וסף 1985.
 - 5 המפעל שהקימה רחה פריאר בשנת 1932 מטעמים כלכליים כפתרון למצוקת הפרנסה ומציאת מסגרת לצעירים השתנה עם הזמן להצלחה פיזית של אלפי בני נוער מידי השלטון הנאצי טרום השואה, במהלכה ובשלהי השואה.
 - 6 מאז הקליטה הקיבוצית בעין חרוד התהדקו בהדרגה יחסי הגומלין בין התנועה הקיבוצית ובין מפעל עליית הנוער עד כדי קליטת כ-50,000 חניכי עליית הנוער ב-120 קיבוצים. הקיבוץ שימש מקום אכסניה אך גם מקור השקפה חינוכית להגשמה של בוגריו. בוגרי חברות נוער ייסדו 25 קיבוצים ומשקלם בתנועה הקיבוצית היה גדול לאין ערוך מאשר באוכלוסייה הכללית.

המדינית של הסוכנות היהודית לפני שנרצח. לאחר מכן בקונגרס הציוני הי"ח בפראג הוקמה לשכת עליית הנוער כחלק מן המחלקה הגרמנית כדי לסייע ליהודי גרמניה.⁷

הוצאת צעירים מגרמניה נעשתה בעזרת המשרד הארץ ישראלי שליד הסוכנות היהודית (המחלקה הגרמנית), בתיאום עם האגודה עזרה לנוער היהודי ובעידוד השלטונות הגרמניים. תנועות הנוער היו מעורבות בעידוד חבריהם לעלייה ובזכות זה מספר העולים מקרב הנוער עלה במידה ניכרת.⁸ המצב הכלכלי בארץ היה רכיב מכריע בשיקול ובתכנון של העלייה. ההסתדרות הציונית ומוסדותיה דאגו לקליטת הבוגרים עד לכניסתם למעגל העבודה.⁹ גלבר ציין כי הטיפול בחניכים כלל גיוס שליחים ומדריכים, ליווי פסיכולוגי (בשל ניתוקם ממשפחותיהם), הכשרה מקצועית שלהם וחניוכם לערכי הגשמה ציונית-התיישבותית. התקווה הייתה שההורים והמשפחה יעלו ארצה בעקבות הנוער, מה שלא תמיד התאפשר בשל אירועי השואה.¹⁰

מפעל עליית הנוער הכללי ומאפייניו

מפעל עליית הנוער לא היה חלק בלתי נפרד ממערכת החינוך הלאומי. הוא היה מערכת חינוך ייחודית במקורותיה, בדרכי התפתחותה, בדפוסי החינוך שלה ובהישגיה החינוכיים. פעילותה החינוכית הפכה אותה לחלק מהמפעל החינוכי הלאומי, אף שהיא לא הייתה קשורה קשר ישיר לוועדת החינוך ההסתדרותית. עליית הנוער הוקמה כמכשיר להצלת בני נוער מגרמניה ומארצות שבהן נשקפה סכנה ליהודים.¹¹ היא הוקמה גם לצורך חינוכם של בני הנוער לקראת החיים החדשים בארץ. המפעל השתלב בתהליכים ובמגמות של התנועה הציונית החלוצית. השילוב הזה נתן צביון של תנועה חינוכית דינמית, היוצרת דפוסים פדגוגיים ייחודיים חדשים. דוגמאות למימוש גישה חינוכית-חברתית חדשה שימשו בית הספר באומגרטן בווינה שהקים המחנך זיגפריד ברנפלד, בית הילדים בקובנה שייסד זיגפריד להמן ומוסד 'אהבה' בברלין שייסדה ביאטה ברגר. רבים מתלמידי בתי ספר האלה עלו ארצה במסגרת עליית הנוער כבודדים וכקבוצה.¹²

צעירים מעל גיל 18 עברו הכשרה של החלוצ או ברית חלוצים דתיים (להלן בח"ד) עד שהגיע תורם לעלות. הגיעו אפילו צעירים מעיריות ומכפרים קטנים שבהם לא פעלו תנועות נוער. ארגון למען הנוער (יוגנדהילפה) גיבש את קבוצות הנוער בקבוצות של שלושים נערים ונערות, וניתב אותם למסגרת הנכונה עבור כל אחד. מדריכים שהיו אמורים לעלות עם הנוער היו אחראים על המחנות. המתכונת הייתה של חצי יום עבודה חקלאית וחצי יום לימוד (עברית, תורה, דינים, ציונות ורעיונות

7 עוד על מפעל עליית הנוער ראו: גת תשמ"ה.

8 שצקר תשנ"ח, עמ' 21-29.

9 ראו גם: שוולב תשע"א, עמ' 34-36.

10 גלבר תשמ"ז.

11 שצקר 1987.

12 רוזנבליט תשכ"ח, עמ' 17-22.

התנועה). המחנות התקיימו בפרברי הערים כגון בלנקזה ושניבונן שליד המבורג. בתום המחנה הורכבה חברת הנוער שאושרה לעלייה לפי קריטריונים של בריאות, הסתגלות לעבודה והתנהגות. מי שלא התאים את עצמו למסגרת החדשה, נגזר עליו להישאר בלי פתרון הצלה מעשי.

ארגון תנועות הנוער היהודיות בגרמניה

נציגי תנועות הנוער מילאו תפקידי מפתח בוועד משותף שהוקם בגרמניה.¹³ הכול הבינו שלא ייתכן שכל תנועה תטפל בנוער בנפרד בלא שיתוף פעולה. לצורך כך הוקם ארגון הגג למען הנוער וחלום העלייה היה לעוגן הצלה מעשי. הם עסקו בארגון הקבוצות, בהקמת הכשרות, בהדרכת החניכים, במיונם ובהבאתם ארצה. כאשר הגיעו החניכים ארצה הם הופנו לקבוצים שבהם קיבלו את המשך חינוכם. בשנת 1933 הקימה הסוכנות היהודית מחלקה נפרדת לעזרת יהודי גרמניה, ושליחי הארגון למען הנוער יצאו למרכזי הגולה לעשות מגבית עבור עליית הנוער.¹⁴ בראש השותפות (ארבייטסגמיינשאפט) עמד גיורא יוספטל, מפעילי תנועת החלוץ, אשר התגלה כאישיות מרכזית ובעל כישרונות ארגוניים. הוא היה מקובל על כל השותפים בזכות אמינותו. יוספטל היה אחראי על חלוקת סרטיפיקטים ותקציבים ועשה זאת ביושרה וללא העדפה תנועתית (מתוך ניגוד לאחרים). המנגנון של השותפות טיפל ביעילות בצדדים הארגוניים, בקשרי החוץ עם הארגונים היהודיים בגרמניה ועם אלה שבשאר ארצות.

בתחילה עדיין הממשלה הנאצית אפשרה הגירה מתוך פיקוח חמור על מחנות ההכנה והעברת הכספים ארצה.¹⁵ החל משנת 1934 הורחבה מסגרת עליית הנוער לצעירים שגילם מתחת לגיל 18. גם תנועות ההתיישבות האחרות קיבלו הקצאת רישיונות לעלייה בשביל חניכים שהוכשרו במסגרתן. הלשכה לעליית ילדים ונוער בירושלים ריכזה את הטיפול בבקשות לצד בתי הספר המוכרים שהמשיכו לטפל בעניין בכוחות עצמם. עם התגברות הרדיפות בגרמניה ביקשו תנועות ההתיישבות מבתי הספר עודפי רישיונות כדי למקסם את המכסות.

למעשה לעליית הנוער היה מקום נכבד ביותר בהצלת שארית הפליטה מאירופה. באמצעותה עלו ארצה למעלה מ-30,000 בני נוער. עליית הנוער תרמה תרומה חשובה בהצלתם ובקליטתם של בני הנוער היהודי לפני השואה, במהלכה ולאחריה, אך עדיין בדפוסי התנהלות של פילנתרופיה יהודית מקובלת. ראשי עליית הנוער ביקשו לרתום את הנוער למשימות הלאומיות בתחום ההתיישבות. הצלחת קבוצות החניכים כקבוצה נמדדה בהפנמת הערכים הסוציאליסטיים ובמידת ההגשמה הקבוצית בפועל. הם סברו כי העבודה החקלאית תרפא את החוויות הקשות שעברו, והם נתנו פחות יחס אישי כלפי כל אחד. רק בתקופה הרביעית, משנת 1949 ואילך, כשבני נוער הגיעו עם

13 שצקר תשכ"ט.

14 הרץ תשמ"ט, עמ' 10-11.

15 אמקראוט 2006.

הוריהם בעלייה הגדולה מארצות המזרח, התחילה הנהלת עליית הנוער לבדוק את מטרותיה ולכפות פחות את ערכיה הקולקטיביים.¹⁶

תוכני ההכשרה

עם סיום הכשרתם ייסדו בוגרים רבים משקים חקלאיים עם הנוער הארץ ישראלי.¹⁷ מרביתם הגיעו למוסדות עליית הנוער בלי הורים, לארץ חדשה עם שפה ותרבות זרה – ישר לעבודה קשה בחקלאות. הבוגרים הצליחו להתבסס בעשייה ההתיישבותית ולתרום למדינה שבדרך על פי האתוס הציוני. לדעת ריינהולד, בארץ הצטבר בהדרגה ניסיון ארגוני וחינוכי רב. המשקים למדו ברבות הימים כיצד יש לקלוט את חניכי עליית הנוער ונוצרו דפוסי חינוך מתאימים עבורם.¹⁸ רעיונותיהם של בובר, גורדון וכצנלסון לביסוס הקמת קהילה יהודית חופשית וצדק חברתי היו הבסיס לעולם האידאולוגי של מוסדות עליית הנוער. התנועה הציונית ראתה חשיבות בנוער העולה ובשילובו בהתיישבות העובדת. הדבר הבטיח את עיבוי של המפעל הציוני בקיבוצים והפיכתם למוקדי קליטה. בתחילה רק קיבוצים מועטים שיתפו פעולה עקב קשיים כלכליים ותנאי היגיינה קשים. חלק מהקיבוצים שכנו באזורי ספר מסוכנים או קרוב לאזורי ביצות. היו גם הסתייגויות מתוך חשש להשפעה שלילית עתידית על הנוער בקיבוץ, אבל עם הזמן הצטרפו עוד קיבוצים חילוניים ודתיים לפתיחת מוסדות עליית הנוער.

קבוצות ההתיישבות החילוניות והדתיות לא יכלו לקלוט מאות בני נוער בתקופה קצרה כל כך. לשם פתרון הולם הוקמו כפרי נוער ליד הקיבוצים. עליית הנוער הצליחה להעלות כ-5,000 בני נוער בשנות השלושים מגרמניה ועוד כ-10,000 בני נוער מארצות אירופה וממדינות המזרח ממלחמת העולם השנייה ועד קום המדינה.¹⁹ היה צורך לבנות מוסדות שיהיו בעלי זיקה חינוכית סוציאליסטית, ומתוך כך התאפשר לבני הנוער להשלים את שנות הלימוד ולספק את צורכיהם הבסיסיים. כפרי הנוער תפקדו מייד ובהשקעה מינימלית וסיפקו פתרון מעשי יחידי לבני הנוער. עם ההגעה של בני הנוער ללימודים במוסד החינוכי, ההורים כבר לא שימשו כתובת חינוכית מהותית כיוון שהקשר היום-יומי עימם פסק כמעט לחלוטין.²⁰

16 גוטמן וסוף 1985.

17 על ההכשרה החינוכית במפעל עליית הנוער עיינו: אדר תשי"ג.

18 ריינהולד תשי"ג, עמ' 9.

19 יש הרואים במספר הניצולים מקרב בני הנוער הצלחה גדולה בעוד האחרים סבורים שהיה בו החמצה. הנהלת עליית הנוער ניסתה להתנהל בתיאום עם השלטונות הבריטיים והנאציים כדי לקבל אשרות כניסה לגליות אף שבדיעבד לכאורה היה אפשר להעלות בני נוער רבים יותר בעלייה בלתי לגלית. עיין עוד: אשכולי-זגמן תשס"ד, עמ' 127-129.

20 גיא תשע"ה.

מפעל עליית הנוער הדתי ומאפייניו

עליית הנוער הדתי הייתה חלק בלתי נפרד מהיונגדהילפה והייתה שותפה לקביעת הקו החינוכי ויישומו. פעיליה נבחרו מתוך תנועת בח"ד ועסקו בארגון ההכשרות הדתיות. ההבדל בין עליית הנוער הכללי ובין עליית הנוער הדתי מצא את ביטויו בעיקר בארץ. לנוער הדתי לא היה פתרון של ממש בעת עליית הנוער מגרמניה בשל העדר מקומות קליטה שיכלו לקלוט אותו. חברי קבוצת רודגס שמעו על יוזמתה של רחה פראייר בשנת 1933 וכבר בינואר פנו לוועד הפועל המזרחי (להלן הפוהמ"ז) והודיעו על רצונם להיות שותפים בהעלאת בני נוער מגרמניה. על אף קשייו הקיומיים נרתם קיבוץ רודגס למשימה (אך היה זה בבחינת טיפה בים). הלחץ גבר על המוסדות היהודיים בגרמניה למצוא פתרון. גם הורים שעדיין השלו את עצמם שהמשטר הנאצי לא יאריך ימים, ביקשו למלט את ילדיהם מגרמניה, ולו לזמן קצר. וזאת עוד מפני שרוב הארצות קיצצו מאוד במתן רישיונות כניסה למהגרים מגרמניה.

עליית הנוער הדתי וקבוצת רודגס

חברי קבוצת רודגס התחילו להתגייס לקליטת בני הנוער מגרמניה והיו הגורם הדומיננטי בקליטה (לצד תמיכה של המזרחי, הפוהמ"ז ובח"ד). יש מקום להניח שהידיעה שמרבית חברי הקבוצה (ונותני הטון שבה) היו עולים מגרמניה עודדה אותם להזדהות עם בני נוער משם (כור מחצבתם) ולקבל עליהם אחריות. לצידם עמדו אנשי ציבור בארץ ובתפוצות שהקימו ועדים וסייעו להם לאתר מקומות קליטה. בקיץ 1934 הוקם ועד שמטרתו הייתה ריכוז ענייני עליית הנוער הדתי. חברי רודגס ראו בקליטה זו חשיבות מתוך דאגה לגורלם הרוחני של בני הנוער ומתוך שאיפה לקרבם לרוח התנועה הקיבוצית הדתית. פראייר מצידה הייתה מוכנה לשלוח בני נוער רבים יותר לרודגס אילו חברי הקיבוץ היו נענים לכך בחיוב. יש לציין לטובה את חברי הקיבוץ הצעיר שעמלו לתת סיוע חינוכי ופיזי אף שהיו בלי הכשרה מתאימה. מטעם רודגס נשלחה פנייה לוועד הפועל של הפוהמ"ז לבקשת סיוע. בו בזמן פנתה פראייר לסאלד, שעמדה באותה העת בראש המחלקה לשירות הסוציאלי והייתה חברה בהנהלת הוועד הלאומי.²¹ מאחר שלא היה רצון מצד כל מוסד דתי אחר לקבל עליו את הטיפול במפעל עליית הנוער הדתי, חשו חברי הקיבוץ הדתי (להלן הקבה"ד) כי אינם יכולים עוד לשבת מנגד ועליהם לעשות מעשה. חברי רודגס לא יכלו לשאת באחריות הבלעדית על מפעל זה בשל מצבם הכלכלי והקיומי הקשה ונזקקו לסיוע. יש לזכור כי באותה העת תנועת הקבה"ד הייתה בשלבי הקמתה, ובכל זאת היא שלחה כמה מאנשיה להיות פעילים בעליית הנוער הדתי.

21 הוועד הלאומי, או בשמו המלא הוועד הלאומי לכנסת ישראל, היה הרשות המבצעת של אספת הנבחרים בתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל, ושימש מועצת "המדינה שבדרך". את הוועד בחרו לראשונה חברי אספת הנבחרים בשנת 1920, ובשנה זו החל את פעילותו. להכרה רשמית מהשלטון הבריטי זכה הוועד רק בשנת 1928, והוא ייצג את היישוב היהודי לפניו. ממשלת המנדט העניקה לוועד הלאומי סמכויות משפטיות ומנהליות כדי שיוכל לממש את תפקידו.

מייסדי רודגס הקימו עם קבוצות אחרות את חבר הקבוצות של הפוהמ"ז ויזמו את הקמת כפר הנוער הדתי כדי שישמש פתרון קבע לקליטת עולים מגרמניה ומאירופה. עקב הדוחק במציאת פתרונות למאות בני נוער שאם לא יימצא להם פתרון יאבדו את אשרות העלייה, החליטו אונא ובית אריה להקים כפר נוער לחינוך תנועתי עם משק חקלאי בדומה לבן שמן. הרעיון היה נועז וכמעט בלתי מציאותי לפי היכולת הדלה של תנועה הנאבקה על קיומה היום-יומי ללא ניסיון בחינוך. ברודגס לא היה אפילו בית ספר יסודי. על התנאים במקום סיפר משולם וינדרייך (מרגלית), חבר רודגס :

סבלנו מתנאים חומריים קשים והיו גם שמתו כמו חברנו עלי מיכאליס.²² גם אני עצמי חליתי בטיפוס ושכבתי כשלושה חודשים בבית חולים, חודש בלי הכרה [...] לקראת בואנו לרודגס הכינו החברים שער יפה. אנחנו הבטנו סביבנו וראינו חול וחול. ואנחנו באנו מערים גדולות בגרמניה [...].

סאלד הזדעזעה מהתנאים המחפירים של החניכים ששובצו במקום אך לא הייתה לה כל חלופה אחרת.

מרבית העולים במסגרת עליית הנוער הדתי הזדהו עם השקפת העולם של תנועות המזרחי והפוהמ"ז וערכי תורה ועבודה. סניפי צעירי המזרחי ובח"ד שהוקמו באירופה היו למעשה תנועות הנוער של ארגונים אלו, ושימשו תשתית רעיונית ומעשית להיווצרותם של ארגוני ההתיישבות בארץ ישראל ברוח שיתופית. החינוך לחלוציות דתית היה באמצעות קורסי לימוד ביהדות, סוציאליזם דתי וידיעת הארץ. רבים מבוגרי תנועות הנוער האלה הקימו קיבוצים ומושבים דתיים מימי העלייה החמישית ואילך. בדיעבד אפשר ללמוד כי הנוער הדתי באירופה הקדים את זמנו, ימי עליית השלטון הנאצי, והצליח לגבש מנגנונים ארגוניים מעשיים להכשרה חלוצית למורת רוחן של משפחות החלוצים הדתיים. רבים עלו ארצה בתקופת המנדט הבריטי ומתוך כך ניצלו ככל הנראה חייהם והביאו לידי ביטוי את האידיאליים שהאמינו בהם. עקב מאורעות הזמן גם אנשים שהיו רחוקים מחלוציות דתית התדפקו על דלתות בח"ד כדי למלט את עצמם מהשואה.

22 אחיו של אברהם אויגן מיכאליס (מנהל כפר הנוער הדתי הראשון) שהיה שותף לפעילותו הציבורית בהמבורג ובגרמניה ועלה ארצה לקבוצת רודגס.

איור 1: קופת צדקה עם סמל 'קרן תורה ועבודה' בניהולו של אברהם אויגן מיכאליס אשר מימנה את הפעילות הציונית דתית של הבח"ד ותמכה בעליית הנוער הדתי ויישובי הפועל המזרחי בתקופת 'העלייה החמישית' באירופה ובישראל (אתר אברהם אויגן מיכאליס, https://kfarnoar.gilai.com/pages/family/family_cava.php)

קשיים חינוכיים, פיזיים וארגוניים של מסגרות עליית הנוער הדתי

לפני עליית הנוער הדתי ניצבו שני קשיים מרכזיים: הראשון היה כאמור מיעוט מקומות דתיים לקליטה. על קושי זה נוספה שאלת מימון הפעילות וההחזקה. לכמה מהמשפחות חסרה יכולת כלכלית לשלם על ההחזקה של ילדיהם. היה ניכר כי בקרב הציבור הדתי הקושי היה גדול אף יותר, שכן רוב הנוער הדתי הגיע ממשפחות ממוצא מזרח אירופי (אוסטרידן) שהיגרו לגרמניה והיו במעמד כלכלי נמוך. כאשר עלו הנאצים לשלטון, משפחות אלה היו חשופות לרדיפות, מעצרים וגירושים יותר מהיהודים הוותיקים בגרמניה. רבים מהם נשארו חסרי כול ורצו למלט את בניהם מגרמניה במהרה.²³ עלות הקליטה והמחייה בקיבוצים החילוניים הייתה זולה לעומת עלות החזקתם וחינוכם של בני הנוער הדתיים שהייתה יקרה יותר. הידיעה שלא היו קיבוצים דתיים שיכלו לקלוט את בני הנוער הדתיים,²⁴ חייבה לקלוט את בני הנוער הדתיים במוסדות חינוך ובערים שבהם עלות הקליטה הייתה יקרה יותר במידה ניכרת. בשל סיבות אלה לא מולאו כל המכסות והתעוררו טענות לקיפוח הנוער הדתי.

המנהיגות הדתית בגרמניה איימה שוב להקים מסגרת חינוכית נפרדת להעלאת בני הנוער הדתיים. הופעל לחץ על סאלד להענקת תקציבים נוספים לטובת עליית הנוער הדתי ולתת הסדרים כספיים מקילים למשפחות שאינן יכולות לשלם בעצמן. הדרישה של המנהיגות הדתית הייתה שרק ארבעים אחוז מבני הנוער יצטרכו לשלם מחיר מלא על עלות קליטתם וחינוכם בארץ, כאשר השאר יהיו פטורים מתשלום וימונו מכספי הסוכנות. דרישה זו נועדה כדי להקל על ההסדר שהיה קיים עד

23 שצקר תשמ"ט, עמ' 12-13.

24 שגם בהם יכולת הקליטה הייתה מוגבלת שכן היו בשלבי הקמה ראשוניים.

אז, ולפיו לפחות מחצית מבני הנוער הוצרכו לממן את עלות קליטתם וחינוכם. סאלד הסכימה לדרישות אלו בשל רצונה לשמור על אחדות המפעל ומשאביו. ההקלות ניתנו לטובת הנוער הדתי, מבלי שהדבר יגרע בחלקם בקבלת הסרטיפיקטים.²⁵

עם הידוק טבעת החנק הנאצית על יהודי אירופה החל הבח"ד לשלוח מכתבי אזעקה לחברי רודגס כדי לאפשר מקומות קליטה נוספים. בכתבה נרחבת של רוזנבליט במלאות שנה לעליית הנוער הדתי מגרמניה שהופיעה בעיתון דבר מיום 17 במאי 1935, נכתב כי התוכנית הראשונית הייתה לגבש קבוצה דתית של עליית הנוער שתעלה ארצה עוד לפני עליית היטלר לשלטון (כבר בשנת 1932), אבל רק ביוני של שנת 1934 התאפשר הדבר בקיבוץ רודגס.

היעדים החינוכיים

56 בני נוער הגיעו לרודגס בקבוצה זו. כאן מתוארת המטרה המוצהרת להטמיע בקרב הנוער את השקפת העולם הקיבוצית-דתית באמצעות תוכנית לימודית מובנית, ואלה הם דברי רוזנבליט:²⁶

[...] תפקידנו היה לא רק לתת לנוער במשך שנתיים הכשרה מקצועית בעבודה ואפשרויות לימוד, אלא ליצור פלוגות נוער שיקשרו בחייהם את קיום התורה עם רוח העבודה, ושיראו בצורת החיים המשותפים של הקיבוץ הדתי את צורת חייהם הם. הנוער הדתי סתם שעולה לארץ הוא מפורד ומפוזר בערים, ומעט הקיבוצים הדתיים הקיימים עודם צעירים יותר מדי. מתוך כל זה הם רוצים ליצור בארץ מרכז גדול של נוער דתי, והנוער הזה בקיומו יהיה לדוגמא בקיום המסורת היהודית בהיותו בו בזמן גם נוער חלוצי. על הקיבוץ מוטלים כיום התפקידים הכי חשובים בבניין הארץ, בכיבוש העבודה ובשינוי המשטר התרבותי. כיוון חינוכנו הוא כיוון הקיבוציות הדתית.

[...] אבל מהיות רצוננו להשריש נוער דתי בארץ ישראל ולחוות בחיים את הגשמת המסורת, מן ההכרח לתת לנוער כזה אפשרויות של חינוך בחקלאות. הרבה צעירים מגרמניה ומארץ ישראל רוצים להשתתף בנקודה החקלאית של הנוער הדתי. כפר הנוער שיקום בחודשים הקרובים צריך להיות המרכז בא"י בשביל הנוער השואף לחיים דתיים קיבוציים. משום שבארץ ישראל ישנה תהום עמוקה בין הנוער ובין המסורת, יש צורך בנקודות כמו קיבוץ

25 קויפמן תשע"ד, עמ' 15-18.

26 פנחס (אריך) רוזנבליט היה מראשוני הפעילים בעליית הנוער, מנהל הסקטור הדתי במקווה ישראל, פובליציסט ומרצה באוניברסיטת בר-אילן. פנחס רוזנבליט נולד בברלין בשנת 1906 למשפחה אורתודוקסית ממוצא הונגרי, שהגיעה לברלין עם הרב עזריאל הילדסהיימר בשנת 1869. בצעירותו למד בישיבת הרב ברויאר בפרנקפורט ובבית המדרש לרבנים בברלין, וגם באוניברסיטאות של ברלין ולונדון. בתחילת שנות השלושים החל לעסוק בפעילות ציונית בברלין והיה מראשי הפעילים בארגון עליית הנוער, שהקימה בברלין בשנת 1932 רחה פריאר. במהלך פעילותו נפגש עם מרטין בובר ועם עקיבא ארנסט סימון למטרות איסוף כספים וארגון הנוער. בשנת 1934 עלה ארצה עם מספר חברים בארגון והם הצטרפו לקבוצת רודגס (ליד פתח תקווה) שהוקמה בשנת 1929, ולימים הפכה לקבוצת יבנה.

רודגס וכפר הנוער הדתי, שלא רק יצילו את הנוער הדתי מהגולה ויעבירו אותו למקצועות פרודוקטיביים אלא גם עלולים להשפיע על כיוונו הרוחני של הישוב המתהווה.²⁷ אפשר לראות בכתבה דו"ח מפורט על היעדים במפעל עליית הנוער בנוגע לנוער הדתי והיותו כור היתוך לקראת היעדים ההתיישבותיים בהמשך. רוזנבליט דיווח בגאווה על עיצוב השקפת העולם של הנוער באמצעות תוכנית לימודים מפורטת (כמקובל בשאר הארגונים והקיבוצים) שהטמיעה ערכים של שילוב תורה ועבודה עם רוחב אופקים.

מדריכי עליית הנוער הדתי

המדריכים היו אמורים לשמש משענת לנוער המסתגל לארץ החדשה עם שפה ותרבות שונים מבית ההורים, אף שבצמם היו חסרי ניסיון חינוכי. מחצית היום הוקדשה לעבודה חקלאית שסייעה לקיבוץ בידיים עובדות, והמחצית האחרת של היום הוקדשה ללימוד עיוני בתחומי היהדות, כגון תנ"ך וגמרא ולימוד השפה העברית. כל קבוצה שלחה נציגים מקרב הנוער לוועדות וכנסים בשבתות וכדומה.²⁸ מדריכי עליית הנוער נפגשו אחת לחודש וגיבשו בהדרגה משנה חינוכית רצויה. בדו"ח שהוציא רוזנבליט לאחר שבע שנות ניסיון, הוא קבע כי המתכונת של חצי יום עבודה וחצי יום לימוד אינה מספקת. לדעתו, היה עדיף לנהל תקופת לימוד רצופה כגון בשיבת היישוב החדש או בשיבה החקלאית בכפר הרא"ה לצורך גיבוש הזהות הדתית של החניכים.²⁹

למפעל עליית הנוער הדתי היו אבות רבים אף שבתחילה היו מעורבים בעניין רק מתי מעט. עם הצלחתן של הקבוצות הראשונות להשתלב בהווי הישראלי ובהעדר אלטרנטיבה להימלט מתופת השואה, ראתה הפועל המזרחי בעצמה פטרון שדאג לאשרות כניסה לפי מפתח מפלגתי. באספה שנמשכה שלושה ימים בקרקוב נאמר מידע זה:

[...] תופעה חשובה בעלייה היא עליית הנוער המהווה גורם חשוב בעלייה ובבניין הארץ. מקבלים למטרה זו סרטיפיקטים מיוחדים מחוץ למכסה: והוא מתחנך כאן בהדרכת מומחים רק בחוג של הנוער הגרמני. גם שאר ארצות משתדלות כבר לקבל רישיונות מיוחדים בשביל הנוער שלהן. [...] 25% מהרישיונות לנוער. הרבה מתאוננים ובצדק על האחוז הקטן הזה. מפני שרוב ההורים רוצים לתת לבניהם חינוך והדרכה דתית, אולם גם האחוז הזה לא נוצל בגלל חוסר מקומות קליטה והדרכה. [...] רוב חברי הנוער הם ה"בני עקיבא". הבוגרים למעלה משמונה עשרה – בהפועל המזרחי. אם כי הקשר החברתי רופף קצת איתם ויש מקום לתיקון בשטח החברתי. כי הבדלי חינוך, תרבות ואופי, עושים את שלהם. החומר הזה אינו מתמזג

27 רוזנבליט 1935.

28 עיינו עוד בהרחבה: גור תשס"ד: קויפמן תשע"ד, עמ' 15-18.

29 עיינו עוד: קויפמן תשע"ד, שם.

בציבורנו הכללי במידה הראויה. נקווה כי במשך הזמן תיפולנה המחיצות הללו והם יתפסו את מקומם הראוי בתנועה ובציבור שלנו.³⁰

במילים אחרות, נשמעה תלונה מפורשת על קיפוח במתן היתרים והעדר הזדהות של בני הנוער עם השקפת העולם הקיבוצית-דתית. הורים מקרב החברה הדתית בגרמניה הסכימו שילדיהם יעלו ארצה במסגרת המוצעת כדי למלט אותם מגרמניה.

הקבה"ד היה מהגופים הראשונים ביישוב שנרתמו לאירועים שהתרחשו בגרמניה לצד מפעל עליית הנוער הדתי, וזאת למרות אמצעיו המוגבלים. לא נמצאו עדויות כתובות של הקבה"ד העוסקות בהצטרפות לתעניות של הרבנות הראשית (חוץ משני חברים שהשתתפו על בסיס אישי). התקבל הרושם שראשי הקבה"ד לא הפנימו את הבעייתיות של ההשמדה בשואה, ועל כן לא גיבשו החלטות מעשיות לפעולה למצט עידוד הילודה. בראשית שנת 1945 הצטרפו רבים מהקבה"ד לקריאה להצטרף לגיוס לצבאות הברית שלחמו בנאצים.³¹

במסמך של עליית הנוער הדתי משנת תרצ"ט נכתב כי מפעל עליית הנוער הכללי התרחב ביותר. אם בשנים שקדמו לשנה זו עלו ארצה בממוצע כ-400–500 בני נוער, הרי בקיץ 1938 הוכפל המספר ובחורף שאחריו הגיעו כבר 1,700 חניכים. בסך הכול הגיעו כ-5,500 נערים ממגוון זרמים ומארצות אחרות בייחוד מגרמניה וכן מאוסטריה, צ'כיה ואף מאיטליה. עקב העלייה במספר המועמדים נאלצה לשכת עליית הנוער הראשית להקפיד על המצב המשקי והחברתי של המוסדות. גיל העולים ירד לגילים 13–15 כדי שבני הנוער יעברו בסיום הלימודים בבית הספר לחינוך של עליית הנוער. בשנת 1938 הגיעו ארצה כ-170 חניכים דתיים. 35 מהם נשלחו לבית החלוצות בתל אביב, 70 למקווה ישראל ו-60 לכפר הנוער הדתי אחרי שנבנו בו המבנים הנחוצים. בקיבוץ רודגס הוקמה המחלקה לנוער של הקבה"ד לאחר שגדל מספר החניכים הדתיים שהגיעו ארצה.

במסמך של עליית הנוער הדתי נזכרות גם גישות מנוגדות בין עליית הנוער בראשות הנרייטה סאלד לוועד הלאומי, באופן שיש לדון בקליטה של כ-10,000 בני נוער מגרמניה שהיו צפויים אז להגיע ארצה. עלתה בקשה מצד הדתיים לשלוח נציגות להנהלת מפעל עליית הנוער, הם רצו לוודא שמספר אשרות הכניסה הוא על פי יחסם החלקי במפעל. הם נענו בשלילה מתוך חשש שהסרבול יפגום בפרויקט כולו. הדו"ח ציין כי איכות החניכים שהגיעו בשנים האחרונות היה טוב מאוד ורובם עברו הכשרה בברית הנוער הדתית לקראת העלייה ארצה. צוין שהנערים היו בעלי השכלה כללית וידעו לדבר עברית אך לא היה להם ידע גדול ביהדות. דווח שבני הנוער ביקורתיים פחות ושמחים

30 ארכיון קיבוץ דתי (אק"ד), תיק עליית הנוער - כללי מכתבים, מס' 55-66-AL.

31 כץ 1989.

שנמצא עבורם מקום לקליטה. רוב החניכים הסתגלו לעבודה החקלאית שהייתה משולבת עם השלמה לימודית-תרבותית.³²

חברי הקבה"ד קשרו את חזונם החלוצי-התיישבותי עם מפעל עליית הנוער והביאו לידי הצלחת מסגרות ההכשרה של חברות הנוער. הקבה"ד שלח את מיטב חבריו לשליחות חינוכית באירופה כדי לגבש את קבוצות הנוער ולהיות מעורבים בהכשרתם החקלאית-חלוצית לקראת עלייתם ארצה. שליח בולט במיוחד היה הנדלר שהתבקש לעקור מגרמניה ללונדון לאחר ליל הבדולח. הוא הרחיב את פתחי ההצלה עבור בני הנוער וריכז את פעילות ההצלה של הבח"ד ועליית הנוער בארצות מערב אירופה. נוסף על כך הוא ביקש להרחיב את פעילותו לארצות הבלקן, הונגריה ורומניה.³³ העברת הנערים נעשתה באישור השלטונות הבריטיים בארץ בכל מיני מדינות כמו דנמרק, שוודיה, טורקיה ועוד. כמות האשרות הוכפלה עבור הנוער הדתי כיוון שמקומות הקליטה הדתיים בהתיישבות גדלו בהתמדה, ובמרוצת העשור הראשון להקמת מפעל עליית הנוער נקלטו בעליית הנוער הדתי כאלף חניכים שקיבלו הכשרה מסודרת במשך שנתיים. קול העריך כי כשליש מחברי הקבה"ד היו בוגרי עליית הנוער, ולעומתו ציין ברוכי במחקריו כי עד ערב מלחמת העצמאות מספרם של חניכי עליית הנוער בקבה"ד הגיע למחצית מחברי הקבה"ד.³⁴ ממפקד שנערך בינואר 1941 על מצב הבוגרים של חברות הנוער עולה כי למעלה מ-34 אחוז השתלבו בפלוגות העבודה השונות של תנועת הקבה"ד. באירוע שנערך ביוני 1951 במקווה ישראל לאחר 37 מחזורים התברר שלמעלה ממחצית הבוגרים השתלבו בקיבוץ או במושב בזכות הכוונה חינוכית להגשמה חלוצית.³⁵

בחברות הנוער נחשפו החניכים לחינוך בהוויה הקיבוצית. הם ניהלו את חיי היומיום שלהם בקבוצה, כהכשרה לקראת ההשתלבות החלוצית-סוציאליסטית. לא תמיד הייתה הצלחה בהטמעת ערכי השוויון הקיבוצי. החניכים היו אדישים או חסרי סבלנות לדרך חיים זו בייחוד בחברות הנוער שבערים. מתברר שמרבית הבוגרים (גם כאלו שהיו מאוכזבים) השתלבו לבסוף במפעל התיישבותי בפלוגות עבודה חדשות. בוגרי חברות הנוער הדתי היו כוח מילואים חיוני לתנועת הקבה"ד ומושבי הפוהמ"ד (בייחוד לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה) ועזרו בעבודות. הם איישו את נקודות התיישבות הקיימות והקימו נקודות יישוב חדשות ומתוך כך הרחיבו בהתמדה את המפעל החלוצי-התיישבותי. לאחר פרוץ מלחמת העצמאות נשלחו חברי הקבה"ד לחזית ובוגרי חברות הנוער קיבלו עליהם אחריות לעבודה המשקית והצילו בדיעבד את המצב. יש מקום להפריז ולומר שבזכות

32 מתוך דו"ח מסכם של הוועדה לעליית הנוער הדתי בקיבוץ רודגס, עמ' 1-6. מחברי הדו"ח הם חברי הוועדה לעליית הנוער הדתי שישבו בתל אביב וכתבו את הדו"ח בשנת 1937.

33 אשכולי-וגמן תשס"ד, עמ' 127-129.

34 מתוך: קול תשי"ח. לאחר קום המדינה לעולים מארצות האסלאם לא הייתה הזדהות עם הרעיונות הסוציאליסטיים של הקבה"ד, ולכן רבים מחניכי עליית הנוער העדיפו להשתלב במקומות חלופיים כגון פנימיות של מוסדות החינוך הדתיים. ראו: ברוכי תשנ"ז, ברוכי תשס"ח.

35 הורוביץ תש"ו.

האתגר שקיבל עליו הקב"ד בשנותיו הראשונות (1933–1943), הוא הצליח לשרוד את אתגרו הקיומיים בעשור השני. בוגרי עליית הנוער הדתי מילאו את הרשימות של הקב"ד שרבים מבניו נהרגו בקרבות מלחמת העצמאות.

מסגרות ההכשרה היו מגוונות ואפשרו מרווח של בחירה; הושם דגש על החינוך הערכי ועל החינוך לחברה שוויונית, להגשמה חלוצית ולמעורבות חברתית. בזכות העשייה החינוכית המבורכת של עליית הנוער הדתי הבוגרים הקימו קיבוצים חדשים (או תגברו קיבוצים קיימים). הם השתלבו בפעילות ציבורית ותרמו תרומה ניכרת להתגבשות התפיסה הדתית-לאומית של הציבור הדתי והתערותו בחברה בארץ. גלבר טען במחקרו כי הדתיים העריכו לפני האחרים את חשיבות מפעל העזרה ההדדית לגולה בלי חשבונאות פוליטית.³⁶ ראוי לומר שמפעל עליית הנוער הדתי והקב"ד השתרגו והשפיעו זה על זה. במבט לאחור יש מקום לומר גם שההשתלבות של עליית הנוער במפעל ההתיישבות אפשרה להציל אלפי בני נוער יהודים ודתיים מהשמדה באירופה.³⁷ מסגרות הנוער הדתי קלטו אלפי נערים ונערות פליטי שואה וחינכו אותם לאמונה, להשכלה כללית רחבה, לחקלאות, לעבודה, למתניות ולפתיחות אינטלקטואלית. כל זאת נעשה מתוך מאבק עיקש מלווה באתגרים רבים שיפורטו להלן.

מעניין להשוות את עליית הנוער מארצות אירופה הנידונה במאמר עם בני גילם שעלו מארצות המזרח. מחקרו של שרביט בחן את קורות תנועת הנוער "שרל נטר" שקמה במרוקו בשנות העשרים של המאה העשרים ופעלה כעשרים וחמש שנים. תנועת נוער זו נתנה ביטוי למאווים הדתיים-לאומיים של אלפי בני נוער במרוקו וחבריה השתתפו במגוון פעילויות בחברה היהודית במרוקו. בתחום החינוכי עסקו אנשי התנועה בהעמקת ערכי הדת באמצעות בית המדרש העברי למורים והמחלקה התורנית של ההסתדרות הציונית העולמית. בשתי הפזורות הנ"ל התשתית החינוכית הבשילה לפעילות מעשית של עלייה אינטנסיבית בקרב בני הנוער. בתחום החברתי פעלו חברי שרל נטר למען הקניית חינוך מקצועי פורמלי ובלתי פורמלי לנוער ולמבוגרים במלאח, כפי שבחוות ההכשרה ניתנו כלים לקראת ההתאקלמות בארץ. ראשי התנועה הקימו מחנות קיץ שהיו לשם דבר במרוקו והכשירו חניכים לעלייה ארצה. בתחום הלאומי העמיקו חברי התנועה את התודעה הציונית בקהילה, הרחיבו את מעגל יודעי העברית וסייעו למארגני עלייה ב' ולפעילויות ההגנה העצמית של הקהילה. מתוך כך תרמה תנועת הנוער "שרל נטר" תרומה מרכזית לפעילות החינוכית והחברתית לעלייה המונית ממרוקו. בתנועת הנוער הזו בלטו דמויותיהם של כמה פעילים. החינוך הבלתי פורמלי תרם לשיקום החברה הנחשלת במלאח של קזבלנקה, ולשילוב חניכיה בפעילות החשאית הישראלית בצפון אפריקה.³⁸ נראה שמנהיגי הקהילות במזרח (כגון במרוקו ואלג'יר) תמכו בפעילות

36 גלבר תשמ"ט; גלבר תשנ"ה.

37 ספראי תשמ"ט.

38 שרביט תשס"ד. לתוספת עיון ראו: שרביט תש"ע.

החינוכית-ציונית מאשר באירופה. רק מתי מעט ממנהיגי קהילות מערב אירופה הסכימו לתמוך בפעילות הנוער לקראת העלייה ארצה ואם כן, עשו זאת רק עם התהדקות טבעת החנק של השלטון הנאצי ערב השואה.

הוועדה העליית הנוער הדתי

הוועדה התחילה לפעול כאשר נפתח המשרד של הארגון למען הנוער בברלין. הגב' פראייר פנתה אל תנועות הנוער החלוציות כדי שהן יעמדו בראש מפעל עליית הנוער. חברי בח"ד וברית הנוער של המזרחי התגייסו לארגן יחד את העלייה הדתית, והם הכשירו את החניכים לקראת הגשמה חלוצית בקיבוץ. המדריכים מתנועת בח"ד ליוו את חניכיהם ארצה והצטרפו למשק עימם. רבים מחברי רודגס היו בוגרי הבח"ד ולכן שיתוף הפעולה בין קבוצת רודגס לעליית הנוער הדתי היה טבעי. במשך עשור ריכזו הקיבוץ את הפעילות החינוכית והארגונית של עליית הנוער הדתי ושימש מקור תמיכה וסיוע, והוא החליט להקים את הוועדה לעליית הנוער הדתי עם פעילים מקבוצת רודגס כדי למצוא פתרונות ביצועיים לנוער הדתי. גוף זה ניווט את העבודה החינוכית והמנהלית של חברות הנוער הדתיות מגרמניה עד להקמת המדור הדתי בלשכה לעליית ילדים ונוער.

איור 2: מנחם אוסישקין בביקור בכפר הנוער הדתי.

מימין: רודי הרץ, אלכסנדר אדלר, יו"ר הקרן הקיימת לישראל מנחם אוסישקין, ובן ציון ענברי נושא דברים. שנת 1938. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/08_K_037.htm)

איור 3: מנחם אוסישקין מבקר בכפר הנוער הדתי בשנת 1940 ונפגש עם ילדי בית היתומים מפונקפורט. במרכז אלחנן שמידט. אלחנן נפצע והתעוור כליל במלחמת השחרור. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/08_K_038.htm)

הוועדה לעליית הנוער הדתי הוקמה בשנת 1936 ביוזמת הקבה"ד שנקרא "חבר הקבוצות של הפועל המזרחי". המוסדות היהודיים בגרמניה הגבירו את הלחצים למציאת פתרון, אך רוב הארצות קיצצו מאוד במתן רישיונות כניסה למהגרים מגרמניה. הצרכים המיוחדים של בני נוער שומרי דת חייבו הקמת גוף שידאג לבני נוער אלה. הליווי היה נחוץ הן בהכשרות בגולה הן עם הגעתם לארץ. הוועדה לעליית הנוער הדתי הוקמה כדי שתשמש גוף שיעץ ויסייע למפעל עליית הנוער בכל הקשור לעליית הנוער הדתי. החברים היו מתנדבים מחוגי בח"ד וברית הנוער של המזרחי. קיבוץ רודגס פרש את חסותו על הוועדה ובין החברים שהתנדבו לשרת בה היו דוד אינטרליגטור (בית אריה), משה אונא, רודי הרץ ופנחס רוזנבליט. בית אריה טען שהזרז להירתמות של אנשי רודגס היה הרצון לקבל צעירים חדורי רוח חלוצית שיתחנכו בקרבם ויסייעו לעבודות המשק: "אנשי רודגס [...] היו שותפים מלאים [...] התנועה נרתמה גם מבחינה אגואיסטית. היא ראתה במפעל הזה [...] מנוף להרחבת התנועה הקיבוצית".³⁹

עם חברי רודגס התנדבו לשרת בוועדה לעליית הנוער הדתי גם חברי ה'מזרחי', ונמנו עימם ד"ר אהרון ברט, דבורה אלינר, מלכה פרנקל, ד"ר ארנסט סימון, הרמן שטרוק (הצייר), ד"ר ישעיהו וולפסברגיאביעד ואחרים. הוועדה שימשה גוף התנדבותי שאומנם הוכר, אך לא היה חלק מהנהלת עליית הנוער הכללי. הגדרת תפקידיה של הוועדה עולים ממכתבם של פנחס רוזנבליט (רוזן) וד"ר ארנסט סימון אל הנרייטה סאלד שעמדה בראש עליית הנוער:

תפקידי הוועדה בארץ: 1. חיפוש מקומות להכשרת הנוער (הדתי) [...]. 2. משא ומתן עם המוסדות והגופים הקולטים. 3. בחירת העובדים והמדריכים המתאימים. 4. תכנון המסגרת החינוכית. 5. פיקוח על [...] העבודה החינוכית.

תפקידי הוועדה בחו"ל: 1. ריכוז הנוער הדתי [...] בגולה. 2. דאגה לכוח אדם [...]. 3. קביעת הסרטיפיקטים (רישיונות העלייה) וחלוקתם בין הארצות. 4. בחירת המועמדים להכשרות ולעלייה. 5. סידור חוות הכשרה [...].

המטרות החינוכיות שהציבה לעצמה הוועדה לעליית הנוער הדתי התמקדו בתחומים האלה: חיזוק ההכרה הדתית, העמקת הקשר לעם ולארץ, הכשרה להגשמה חלוצית ולמעורבות דתית. גיבוש התוכנית הלימודית לחברות הנוער המגוונות הוא שאפשר את השגת המטרות הנ"ל.

(https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/10_K_185.htm)

(https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/10_K_184.htm)

איור 4 57: פלחה – קציר. חניכי כפר הנוער הדתי קוצרים חיטה בעזרת מאלמת רתומה לארבע פרדות. שנת 1939. (גילאי תשס"ח)

חברי הוועדה בארץ טיפלו בכל חברות הנוער הדתיות בעיר ובהתיישבות, ואף הם קבעו את היקף הקליטה המקומית, סוג ההכשרה ותנאיה. אנשיה דאגו לשיבוץ המדריכים והמורים ונציגייה ביקרו דרך קבע בחברות המגוונות כדי לעקוב מקרוב אחר הנעשה, וגם במקומות פרטיים, כמו המדור הדתי במקווה ישראל, היא הטביעה את חותמה. הוועדה ראתה עצמה מחויבת להקמת גרעיני התיישבות מקרב בוגרי חברות הנוער העולה, ולצורך זה היא ארגנה מחנות עבודה בהשתתפות חברות נוער מכל מיני מקומות כגון בית צעירות מזרחי, קבוצת רמב"ם ונחמיה. נוסף על כך הוועדה התערבה באירועי משבר כגון התנגדות לדרישה שחניכים יתפרזו בין בתי התושבים של מושב העובדים שדה יעקב.

במרץ 1943 הגיעה קבוצה גדולה של ילדי טהרן להתחנך בכפר הנוער הדתי.⁴⁰ הכינוי "ילדי טהרן" ניתן לשיירה של יתומים יהודים מפולין, שלאחר נדודים של שנתיים בערבות רוסיה הצליחו להגיע לטהרן שבפרס, ומשם הועלו ארצה בידי מוסדות היישוב.⁴¹

איור 6: "סליושה", אחת מבין עשרות ילדי טהרן שנקלטו בכפר הנוער, מחביאה את המתנות שקיבלה (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/05_K_124.htm)

40 עיינו עוד: שמיר תש"ן, עמ' 74-75.

41 עיינו עוד בנושא: שיין תשנ"ג.

איור 7: התאמת נעליים לילדי טהרן לאחר שנקלטו בכפר הנוער בעזרת המדריך והמורה חיים חמיאל. למעלה במרכז: הילדה סליושה (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/05_K_125.htm)

איור 8: הנרייטה סאלד, יו"ר עליית הנוער, משוחחת עם שלושה אחים (משפחת טפר) מ"ילדי טהרן" שהופנו לקבוצת יבנה (ספראי תשע"ח)

איור 9: הנרייטה סאלד נואמת בטקס יום השנה לכפר הנוער הדתי. דצמבר 1938. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/08_K_044.htm)

הנרייטה סאלד נולדה בארצות הברית ועלתה לארץ בשנת 1920. היא הייתה חברה בהנהלה הציונית, עמדה בראש מוסד עליית הנוער וייסדה את הסדרות נשים ציונית 'הדסה'.⁴²

איור 10: ילדי בית היתומים היהודי מפרנקפורט מפרקים את ארגוני הציויד האישי שלהם לאחר הגיעם לכפר הנוער הדתי. על כל ארגז נכתב JWH Jüdisches Waisenhaus, מספר אישי של הילד ונמל היעד - חיפה. שנת 1939. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/05_K_113.htm)

איור 11: טקס קבלת פנים עם הגעת חניכי הקבוצה הפולנית לכפר הנוער הדתי. משתתפים מנהלי עליית הנוער וצוות עובדי הכפר. משמאל מדריך הנוער – קולי אייזנר. שנת 1939. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/05_K_109.htm)

בשנת 1943 עברה הוועדה לעליית הנוער הדתי לחסותו של הוועד הפועל של הפוהמ"ז. ההחלטה התקבלה לאחר פרשת ילדי טהרן, שהעמידה את עליית הנוער הדתי לפני התמודדויות חדשות שהדגישו את מעורבות הצד הפוליטי בתחום קליטת הנוער.⁴³ חברי הקבה"ד המשיכו לאייש תפקידים בוועדה ובמוסדות עליית הנוער הדתי וכפרי הנוער. בשנת 1944 ביקשו בוועד הפועל של הפוהמ"ז להעביר את הוועדה ואת הרכבה לחסות המרכז העולמי של הפוהמ"ז למורת רוחם של חברי הקבה"ד.⁴⁴

43 עיינו עוד בנושא: שוורץ תשע"ב.

44 ויינשטיין תשס"ח, עמ' 1-2; ויינשטיין תשע"ה.

איור 12: ילדי בית היתומים מפרנקפורט מייד לאחר שנקלטו בכפר הנוער הדתי, עדיין משחקים עם מכנסי "דריי פירטל" וגרביים גבוהות כמו בגרמניה. ברקע צריף מגורים עם קיר בטון למניעת צליפות וחדירה של כדורי רובים. שנת 1939. (גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/06_K_061.htm)

כדי להבין את ההתנהלות הארגונית של עליית הנוער הדתי אשתמש בעדותו של אליעזר זליגמן: עליית הנוער זה בעצם תנועת גג של כל תנועות הנוער החלוציות. ההנהלה של עליית הנוער הייתה מצד אחד ההנהלה הכללית האדמיניסטרטיבית, ומצד שני ישבו שם מההנהלות של החלוץ, הבח"ד, המכבי וכו'. האגף הדתי של עליית הנוער היה בעצם שלוחה של הבח"ד. הגיבוי של עליית הנוער היה, שהם טיפלו רק בנוער בגיל חמש עשרה עד שבע עשרה. משבע עשרה והלאה זה היה בח"ד, למטה מזה זה היה ברית הנוער. היו גם קנדידטים (=מועמדים) שלא היה מקום לארגן אותם. היו לנו איזה שלוש ארבע מקומות [...] אחרי הקריסטלנייט (לליל הבודלח) ראו כבר את הסכנה של כל יהודי בגרמניה. עליית הנוער ותנועות הנוער ראו שכבר אי אפשר בהמשך של החיים המאורגנים שהיו בגרמניה, והיה צורך למצוא מקומות בחוץ לארץ. הקושי בארץ היה הרבה יותר קשה [...] היה צורך קודם להוציא את הנוער מגרמניה. התחילו לארגן גם כן בדנמרק, בשבדיה, בהולנד, באנגליה, מקומות בשביל נוער. [...] בארץ ישראל שלחו כבר שליחים לאנגליה להכין שם את ההכשרות בשביל הנוער שבא [...] ⁴⁵.

היבטים והשקפה הדתית - לכתחילה או בדיעבד?

כבר מתחילת מפעל עליית הנוער חששו פטרוני תנועות הנוער הדתיות שהמציאות הסוציאליסטית חילונית בארץ, בקיבוצים ובכלל תשפיע לרעה על הנוער הדתי. לפיכך אנשי המזרחי וצעירי המזרחי בגרמניה דרשו את הקמת הוועדה העליית הנוער הדתי בשל חששם שהדתיים יעלו במסגרת חילונית ויאבדו את זהותם הדתית למורת רוחן של המשפחות. מנגד סאלד סברה בתחילה כי הדתיים יצליחו להשתלב במסגרות המעורבות ועדיין לשמור על אורח חיים דתי. בדיעבד התברר שהמאבקים היו במידת מה נחוצים וחברי הוועדה ידעו לכוון ולעצב את תוכניות הלמידה והקליטה לנוער דתי. המאבקים היו מוגזמים והשאירו טעם מר ונוצרה אווירת חשדנות שמנעה מהוועדה להיות חלק בלתי נפרד מלשכת עליית הנוער. תחושת הוועדה הייתה שהיא משמשת בלשכה מעין נספח בלבד.

בני נוער שנקלטו בתחילה בחברות הנוער הכלליות, ניסו לשמור בחודשים הראשונים על כשרות וניזונו מלחם ומירקות בלבד אבל הוועדה העליית הנוער הדתי התאמצה להעבירם למסגרות דתיות כדי שלא ינטשו את חיי הדת. ראוי לציין כי לשכת עליית הנוער נענתה לבקשות הוועדה העליית הנוער הדתי, והסכימה להעביר את הנערים הדתיים שהשתבצו בקבוצות לא דתיות (אף על פי שרוב המעבירים לא היו מקובלים). עם הזמן התקבעו נהלים ברורים של אנשי לשכת עליית הנוער לשיבוץ נוער דתי על בסיס רקע משפחתי. חניכים שבזמן שהותם במסגרות הדתיות לא הצליחו להשתלב בהווי החינוכית, התבקשו לעבור למסגרות חלופיות או לחיות באחריות משפחתם כדי שלא ישפיעו לרעה על גיבוש הקבוצה. היו גם פעמים שאומנם בני נוער נשארו במסגרת החינוכית-דתית אך לא השתתפו בפעילות של החברה הדתית, למשל הם נמנעו להתפלל בה וזה העיב על גיבוש הקבוצה.

עם סיום ההכשרה היו בוגרים שהשתבצו במסגרות התיישבות חילוניות כגון שני בוגרים מהמחזור הראשון שהצטרפו לאשדות יעקב ולמענית. במקווה ישראל היו חניכים דתיים שביקשו לעבור למדור החילוני, והיו דתיים שהרגישו שעצם השהות המשותפת עם חילונים בסמיכותם מקשה עליהם לעצב את עולמם הדתי.

החיים הדתיים בכפרי הנוער הושפעו מרמת הרקע המשפחתי-דתי של החניכים. השפעה אחרת הייתה לקודים ההתנהגותיים שהמוסד קבע, קודים שלא התפשר עליהם. בוגר כפר הנוער הדתי ששמו משה ז' כתב על כך בנושא זה:

[...] לכן אעבור גם, רק על הדברים היותר כלליים שבהם משתפים פעולה פחות או יותר כל החברים. החשוב שבין אלה הוא התפילה בציבור. כאן יש להבדיל בין התפילה בחול לבין התפילה בימי שבתות וחגים. במקרה השני יש לחייב את הישג המוסד, שהצליח לתת לתפילה הזאת הצורה החינוכית הראויה. מתכוון אני לבית הכנסת הנפרד מחדר האוכל. בפרט יש לשבח את השתדלויותיו של המנהל למנוע בעד התהוות קבוצות חברים הנפרדות מהציבור, העוללות להפריע לתמונה החינוכית של התפילה. [...] לתפילת שחרית כולם מופיעים, אבל

לא לכל אורך הזמן הדרוש. לתפילת מנחה ומעריב מספר המשתתפים הולך וקטן. לפי דעתי מחובתה של הנהלת המוסד לדאוג להופעת החברים במספר המלא ולדיוקם, בפרט בימי חול. [...] מובן שכל אחד נוטל את ידיו לפני האכילה, אבל כבר פחות מובן האם כל אחד גם מברך על נטילת הידיים ועל הלחם. שמברכים בגמר הסעודה במזומן, הרי זה גם כן מובן. [...] כליל שבת מתקיימת על פי רוב מסיבה. תמיד על נושאים מסוימים. ביום שבת מתקיימים חוגים שונים: ספרות עברית, אגדה, פרקי אבות, דניאל, בעיות דתיות וכו'. בקיצור, אפשר להרגיש שיום השבת תפוס אצל רוב החברים ע"י פעילות תרבותית, דבר שבאמת מוסיף הרבה ממבט דתי. לבסוף אעבור עוד בקיצור ללימודים היומיים. לומדים בכמה קבוצות: גמרא, נ"ך, פרשה יומית עם רש"י. כמובן שגם זה מוסיף ליצירת אווירה דתית, דווקא מתוך זה שלומדים יום יום. אני מסיים בתקווה שלהבא ייווצר הווי דת עוד יותר אידיאלי. סבורני שהמוסד ילמד לקח מכל החסרונות הנזכרים, ויצליח יותר בחינוכו הדתי לעתיד.⁴⁶

היכולת להביע ביקורת בונה ניכרת כאן ובייחוד בהיבט הדתי שבעיני הבוגרים היה ראוי לשיפור. בהשוואה לימים אלה (המאה העשרים ואחת) הנורמות שהתנהלו בכפר היו סבירות בהחלט. האווירה הדתית הייתה חשובה ובייחוד בימי שבת וחג, וגם בשגרה היומית הייתה ציפייה להשתתפות בתפילות ולימוד מתוך בחירה ולא מתוך כפייה.

בתום ישיבה שהתקיימה ב־30 בינואר 1946 עם קבוצה של מדריכים וחניכים, סיכם מיכאליס, מנהל כפר הנוער הדתי שבכפר חסידיים, ביומנו את הדיון בנושא מצב החינוך הדתי. את הסיכום הוא כתב בנקודות לפי שמות הדוברים:

מרדכי: אדישות דתית, מאחרים לתפילה, ברכת המזון, צביעות, חבישת כיפה, לבישת ציצית, [...] המצוות אינן רק חובת המסגרת אלא כל אחד צריך. אין יראת שמים. אין גם פחד, הדרגה הקודמת ליראה. אין ידיעה על שכר ועונש. אין שאיפה דתית. דוד: (1) לא רק אדישות אלא חוסר הרגש שהגורם הדתי משפיע על החלטה. (2) אין שום אווירה של לימוד תורה. (3) השבת והחג אינן חוויה. [...] התפילה היא כבר שגרה. האכילה למיאוס. הפעולות למעמסה. תרופה: משטר של הקפדה יתרה. לחזק את הידיעות. הקפדה לא רק על תפילת שחרית אלא גם על מנחה וערבית. שמואל: התעייפנו אנחנו המדריכים. הנוער לא מצא מסגרת. אין חובות ציבוריות של חבר המדריכים והעובדים בשטח הדתי. צריכים להיעזר ע"י אפילו רק שלושה בני נוער בכל מחזור. אין לימוד דינים. אין התלהבות מצד המדריכים.

ברוח זו מיכאליס הזמין למוחרת (31 בינואר 1946) את נתן ככל הנראה מדריך שדיווח זאת:

סולם אצלנו (1 עבודה 2 לימודים 3 רק באחרונה דת. הנוער קובע שהדת אינה תופסת מקום כה חשוב. אין תגובה על עניינים דתיים. ליקויים: בריחה מהתפילה, אין ברכת המזון, אין נטילה בארוחות עשר, לבישת ציצית בצורת טליתות. [...] צריכים תרבותניק לעובדים. יצירת חוג אנשים למשל סמינריון לשאלות הדת. לימוד יומי של נ"ך לכל הכפר. דורש עונשים ע"י הסברה. שחרית מנחה ומעריב חובה לכל אוכלי חדר-אוכל.

נראה כי העניין הדתי היה לרועץ וחשבו רבות אם לפתור את האתגר גם בעונשים המלווים בהסברה. בתום ישיבה עם ועדות הנוער ב-26 בפברואר 1946 סיכם מיכאליס ביומנו את דברי הדוברים: יחיאל גולמן: אין הכנה דתית לאנשי מחנות. החיילים באיטליה לא עזרו בעתלית. דיין: בדורנו אי אפשר להיות דתי. [...] בחו"ל יותר דתיים מאשר בא"י. רפאל אופנהיימר: אין אמונה. צריכים לחזק את המסגרת. המקצועות של היהדות בחלקם ללעג. יותר הסברה לדינים. יותר השגחה בהקפדה.⁴⁷

נראה שהייתה דאגה מהמצב הדתי והתלבטות מתמדת כיצד לשנות את המצב בדרך יצירתית. נעשה ניסיון לאזן בין הקפדה על המסגרת ובין הסברה מקרכת שתגרום לנוער לקבל אחריות למצבם הדתי. מתקבל הרושם שמיכאליס היה מודע למורכבות של המצב הדתי, ולכן כיוון את חניכיו לחיי תורה ומצוות וניסה בעזרת הצוות להכיל תלמידים הרחוקים מיהדות.

איור 13: סיור בכפר הנוער הדתי, 1934: שמואל פרסלר יוסף וייץ מנחם אוסישקין, אלכסנדר אדלר, רודי הרץ (ספראי תשע"ח)

47 ארכיון ציונות דתית שליד אוניברסיטת בר-אילן (אצ"ד), תיק מס' 98, החינוך הדתי בא"י, כפר הנוער הדתי, 30 בינואר 1946.

איור 14: עליית פליטים מיוגוסלביה לכפר הנוער הדתי. מגיעים לכפר באוטובוס אגד מחיפה. חוה"מ פסח תש"א 1941. משמאל: המדריך בן ציון ענברי. מימין: מזכיר הכפר אלכסנדר אדלר (ממושקף). מאחור במרכז: המדריך אריה ארליך.

(גילאי תשס"ח, https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/05_K_107.htm)

סיכום

ההסתדרות הציונית הייתה הכוח המניע בניתוב ובארגון חברות הנוער לקיבוצים החילוניים, ובמתכונת דומה הוקמה הוועדה לעליית הנוער הדתי כדי שתשמש מנגנון לעלייה ולקליטה של חברות הנוער הדתי. הוועדה יזמה הקמת מסגרות חינוכיות להכשרת הנוער הדתי לקראת השתלבותו במפעל ההתיישבות הדתית ולא הסתפקה במציאת מקומות ובסיפוק צרכים פיזיים סבירים, אלא דאגה להכשרה התואמת את האידיאל החינוכי. היא פעלה לטובת הציבור הדתי וניסתה לנתב את הבוגרים להגשמה בקיבוץ או במושב. כמו כן היא הצליחה להטמיע את ערכי תורה ועבודה גם למי שבחר להשתבץ בחיי העיר לאחר הכשרה. הוועדה הצליחה לפתח חלופות מגוונות דוגמת כפר הנוער הדתי, מקווה ישראל, צעירות מזרחי ועוד – במוסדות אלה נקלטו מאות בני נוער. למרות קשיי השפה, המנטליות החדשה, איתמיכת המשפחה ותנאי חוסר הוודאות, בני הנוער הצליחו להשתלב כראוי בהוויה הישראלית. עם הגעת ילדי טהרן בשנת 1943 התרחבה קליטת הנוער למוסדות אחרים שבהם הוכשרו להתיישבות חלוצית-דתית.⁴⁸

הרכיב האידאולוגי היה חשוב ביותר לארגוני ההתיישבות, והחזון הציונידתי ברוח תורה ועבודה הוא שהניע את העשייה ההתיישבותית של החלוצים הדתיים. תנועות הנוער וההתנהלות הפוליטית של המזרחי והפוהמ"ז באירופה ובארץ היו המעטפת הארגונית שעודדה את הצעירים לעלות ארצה ולהתיישב בה. על פי גודל התנועה חולקו אשורות כניסה ארצה לבוגרי חוות ההכשרה. עם הגעת השמועות המדאיגות מגרמניה לאחר עליית הנאצים לשלטון קם מפעל עליית הנוער. במסגרת זו הגיעו ארצה אלפי צעירים והשתלבו בכפרי נוער ובקיבוצים. הקבה"ד לא הסתפק באמירות חלולות של מחאה על הנעשה בגרמניה אלא עזר לחבריו מקרב תנועות הנוער במערב אירופה. כדי למסד את ההגירה מגרמניה, חברי רודגס יזמו למרות מגבלותיהם את הקמת הוועדה לעליית הנוער הדתי. הוועדה הייתה הזרוע הביצועית להקמת כפרי נוער דתיים כגון אלו שהוקמו ליד כפר חסידים, מושב שדה יעקב וקיבוץ לביא. במוסד זה חינוכו להגשמה קיבוצית ברוח סוציאליסטית דתית. הוועדה פעלה בפיקוח הלשכה המרכזית לעליית הנוער בראשות סאלד וסגנה. פעילות כפרי הנוער הדתיים נעשתה באמצעות מימון שוטף, מתן הלוואות ומענקים. המסגרות החינוכיות של הנוער שימשו במהלך השואה בית פיזי שהעניק חוסן נפשי לבני נוער ניצולי מחנות ריכוז, כגון ילדי טהרן, ולאחר השואה לכאלה ששרדו אותה ושהגיעו מיוגוסלביה ומעוד ארצות.

ביבליוגרפיה

- אדר תשי"ג צבי אדר, "ההשקפה החינוכית של עליית הנוער", מגמות 4 (תשי"ג), עמ' 348-322.
- אמקראוט 2006 Brian Amkraut, *Between Home and Homeland: Youth Aliyah from Nazi Germany* (University of Alabama Press, 2006).
- אשכוליזוגמן תשס"ד חוה אשכוליזוגמן, בין הצלה לגאולה – הציונות הדתית בארץ ישראל לנוכח השואה (ירושלים: הוצאת יד ושם, תשס"ד).
- בית אריה 1934 דוד בית אריה (אינטרלייגטור), "עליית הנוער – גרמניה", אק"ד 9/3 (1934).
ברוכי תשנ"ז נחום ברוכי, "פעילות הקיבוץ הדתי בתחום הביטחון בתקופת המנדט: תרצ"ו–תש"ז (1936–1947)", עבודה לשם תואר מוסמך (רמת גן: אוניברסיטת בראילן, תשנ"ז).
- ברוכי תשס"ח ---, "הקיבוץ הדתי בשנים תש"ח–תש"ך", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (רמת גן: אוניברסיטת בראילן, תשס"ח).
- גוטמן וספ 1985 *She'erit Hapletah, 1944-1948: Rehabilitation and Political Struggle*, Edited by Israel Gutman and Avital Saf, Proceedings of the Sixth Yad Vashem International Historical Conference (Jerusalem: Yad Vashem, 1985).
- גור תשס"ד אלרואי גור, אימיגרנטים – ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004).
- גיאתשע"ה כרמית גיא, עליית הנוער: השנים המכוננות 1932–1949 (תל יצחק: הוצאת משואה, תשע"ה).

- גילאי תשס"ח אריה גילאי (כותב ועורך), "אוסף תצלומי כפר הנוער הדתי 1937–1987", בתוך אתר אברהם אויגן מיכאליס – כפר הנוער הדתי (אגן מחשוב, תשס"ח), https://kfarnoar.gilai.com/pages/archive/01_K_000.htm
- גלבר תשמ"ז יואב גלבר, "עליית הנוער", 1932–1939, "הציונות, יב (תשמ"ז), עמ' 261–291.
- גלבר תשמ"ט ---, "תיעוד בעל־פה כמקור היסטורי: מקומו של התיעוד בעל־פה בחקר ההיסטוריה היהודית בת זמננו", דפים לחקר תקופת השואה, ז (תשמ"ט), עמ' 165–171.
- גלבר תשנ"ה ---, "התגבשות היישוב היהודי בארץ ישראל, 1936–1947", בתוך משה ליסק, אניטה שפירא וגבריאל כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה (ירושלים: הוצאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מוסד ביאליק, תשנ"ה), כרך ב, עמ' 303–463.
- גת תשמ"ה רפאל גת, "מפעל עליית הנוער", קתדרה 37 (תשמ"ה), עמ' 149–176.
- הורוביץ תש"ו ברוך הורוביץ, "שלוש עשרה שנה", בתוך ארכיון הקבה"ד (תל אביב: ללא הוצאה, תש"ו), עמ' 8.
- הכהן תש"ע דבורה הכהן, "צומת דרכים: המאבק על החינוך בעליית הנוער", בתוך יוסי גולדשטיין (עורך), יוסף דעת (באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, תש"ע), עמ' 409–427.
- הכהן תשע"א ---, ילדי הזמן, עליית הנוער 1933–1948 (ירושלים: הוצאת יד בן צבי בשיתוף מכון בן גוריון, תשע"א).
- הכהן תשע"ט ---, מנהיגה ללא גבולות: הנרייטה סאלד – ביוגרפיה (תל אביב: הוצאת עם עובד, תשע"ט).
- הרץ תשמ"ט אברהם (רודי) הרץ, כך נולד כפר הנוער הדתי (אלון שבות: הוצאת יד שפירא, 1989).
- ויינשטיין תשס"ח מנחם ויינשטיין, פדויים לציון ברינה: תנועת מזרחי – תורה ועבודה במחנות העקורים בגרמניה 1945–1949 (ירושלים: הוצאת הספרייה הציונית, תשס"ח).
- זליגמן 1939 אליעזר זליגמן, ארכיון יד יצחק טבנקין חטיבה 15 / ריינר חנה מכל 17 תיק 8 מסמך 2, 1939.
- כץ 1989 יונה כץ, "תגובת הקבה"ד בהגיע הידיעות על רצח העם היהודי באירופה", אק"ד, AVM '60, 1989.
- ספראי תשמ"ט דינה ספראי, "תקופה גורלית", עמודים 517 (1989), עמ' 144–146.
- ספראי תשע"ח --- (עורכת), שנה בשנה: נקודות ציון בתולדות הקיבוץ הדתי (מימים ראשונים ועד שנת תש"ס – 2000) (בארות יצחק: הקיבוץ הדתי, תשע"ח), <https://did.li/NW95q>
- פריאר 1961 Recha Freier, Let the children come: The early history of Youth Aliyah (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961).
- קול תשי"ח משה קול, "עליית הנוער", ארכיון הקיבוץ הדתי (ב' בתשרי תשי"ח / 27.9.1957).
- קויפמן תשע"ד טל קויפמן, "הקיבוץ הדתי ועליית הנוער 1933–1943: יחסי גומלין", חיבור לשם קבלת תואר מוסמך (רמת גן: אוניברסיטת בראילין, תשע"ד).
- רוזנבליט תשכ"ח פנחס רוזנבליט, עליית הנוער: קורות המפעל – פרק מקרא, דעת אישים (ירושלים: הוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לענייני הנוער והחלוץ – המחלקה לעליית ילדים ונוער, תשכ"ח).

- רוזנבליט 1935
ריינהולד תש"ג
- , ארכיון קיבוץ דתי, תיק כפר הנוער הדתי, AL43-27, אוגוסט 1935.
חנוך ריינהולד, נוער בונה ביתו: עליית הנוער כתנועה חינוכית (תל אביב: הוצאת עם עובד, תש"ג).
- שוורץ תשע"ב
שוולב תשע"א
- מאיר שוורץ, קינדרטרנספורט לפלשתינה: סיפורי הצלת ילדים ונוער בתחילת השואה (ירושלים: הוצאת בית אשכנז – הנצחת בתיכנסת שבגולה, תשע"ב).
אורנה שוולב, בין אידיאולוגיה למעשה: חלוצים דתיים בודדים בגרמניה בין מלחמות העולם, חיבור לשם קבלת התואר מוסמך (ירושלים: מכון שכטר למדעי היהדות, תש"ע).
- שיין תשנ"ג
- עדה שיין, "הפולמוס היישובי סביב קליטת 'ילדי טהראן'", ילקוט מורשת נד (תשנ"ג), עמ' 131–133.
- שמיר תש"ן
- גדית שמיר, ילדי טהרן: מפרוץ מלחמת העולם השנייה (תל אביב: הוצאת ירון גולן, תש"ן).
- שצקר תשכ"ט
- חיים שצקר, "תנועת הנוער היהודית בגרמניה בין השנים 1900–1933", חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, כרכים א–ב (חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשכ"ט).
- שצקר תשמ"ט
- , "מוסד 'עליית הנוער' וחלקו בהצלתם של הילדים פליטי השואה, קליטתם ושיקומם", עיונים בחינוך 49–50 (תשמ"ט), עמ' 5–20.
- שצקר תשנ"ח
- , נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות 1870–1945: דרכו של נוער יהודי מיהדות לגרמניות וחזרה ליהדות, לציונות ולהגשמה חלוצית (ירושלים: הוצאת מרכז זלמן שזר, תשנ"ח).
- שצקר 1987
- Chaim Schatzker, "The Jewish Youth Movement in Germany in the Holocaust Period (I): Youth in Confrontation with a New Reality", *The Leo Baeck Institute Year Book* 32/1 (1987), pp. 157–181.
- שרביט תשס"ד
- יוסף שרביט, הנוער בעלייה: תנועת הנוער "שרל נטר" במרוקו: מנהיגות יהודית, ציונית ודתית בשעות מבחן 1929–1956 (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשס"ד).
- שרביט תש"ע
- , תולדות יהודי אלג'יריה בעידן הצרפתי, 1830–1962 (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תש"ע).
- שרביט תשס"ד
- יוסף שרביט, הנוער בעלייה: תנועת הנוער "שרל נטר" במרוקו: מנהיגות יהודית, ציונית ודתית בשעות מבחן 1929–1956 (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשס"ד).
- שרביט תש"ע
- , תולדות יהודי אלג'יריה בעידן הצרפתי, 1830–1962 (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תש"ע).